

Anna Michałowska–Mycielska
(Uniwersytet Warszawski)
ORCID: 0000-0002-3264-8923
Dariusz Rozmus
(Wyższa Szkoła Humanitas
w Sosnowcu)
ORCID: 0000-0002-7007-5767

Kwartalnik Historii Żydów
nr 1 (277),
marzec 2021
ISSN 1899–3044

Zabytkowe macewy ze starego cmentarza żydowskiego w Pilicy

Losy żydowskich cmentarzy po II wojnie światowej stają się coraz częściej przedmiotem badań, a „wtórne wykorzystanie” macew jest przedmiotem rozważań natury prawnej i etycznej¹. Przedmiotem tego artykułu są macewy ze starego cmentarza żydowskiego w Pilicy, wykorzystane do budowy budynku mieszkalnego, a niedawno odzyskane po jego rozebraniu. Teksty inskrypcji z zachowanych macew, pochodzących z drugiej połowy XVIII i początków XIX wieku, publikowane są w aneksie źródłowym.

Osadnictwo żydowskie w Pilicy ma dość dawny rodowód, a pierwsze wzmianki źródłowe poświadczające obecność Żydów w mieście pochodzą z 1581 r. i dotyczą oskarżenia o nabycie i profanację hostii².

Pilica była prywatnym miastem szlacheckim i polityka zmieniających się właścicieli miała decydujący wpływ na położenie miejscowej ludności żydowskiej. W 1620 r. ówczesny właściciel, kasztelan krakowski Jerzy Zbaraski, wydał przywilej dla Żydów mieszkających w Pilicy, podkreślając ich pokojowe i harmonijne funkcjonowanie w społeczności miasta, a także w innych jego majątkach. Przywilej dawał Żydom prawo zakupu placu pod budowę synagogi, założenia cmentarza, wybudowania domu dla funkcjonariuszy gminnych, gwarantował bezpieczeństwo odprawiania nabożeństw, zezwalał na zakup i ubój bydła, na handel różnymi towarami (wełna, skóry, воск, łój, sukno, futra), wyszynk alkoholu, regulował też kwestię pobierania przez Żydów zastawów i rozsądzania sporów między mieszczanami żydowskimi a nieżydowskimi. Przywilej został potwierdzony przez kolejnych właścicieli: Konstantego Wiśniowieckiego i Stanisława Warszyckiego (który wszedł w posiadanie Pilicy poślubiając w 1632 r. córkę Wiśniowieckiego, Helenę)³.

-
- 1 Można tu wskazać dwie świeżo wydane książki: Małgorzata Bednarek, *Sytuacja prawna cmentarzy żydowskich w Polsce 1944–2019*, Kraków – Budapeszt - Syrakuzy 2020 oraz Krzysztof Bielawski, *Zagłada cmentarzy żydowskich*, Warszawa 2020.
 - 2 Henryk Błażkiewicz, *Dzieje parafii Pilica*, Kraków 1988, s. 13.
 - 3 *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth. Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuanian the Sixteenth to Eighteenth Centuries*, ed. Jacob Goldberg, vol. II, Jerusalem 2001, s. 173–175.

Około połowy XVII wieku Stanisław Warszycki usunął Żydów z miasta⁴, natomiast w 1662 r. przekształcono murowaną, krytą gontem synagogę w kościół klasztorny pod wezwaniem św. Barbary⁵.

W Pilicy Żydzi osiedlili się ponownie po kilkudziesięciu latach, po 1690 r., dzięki decyzji ówczesnego właściciela, Michała Warszyckiego (zięcia Stanisława). W tym okresie obecność Żydów zyskała nowe ramy prawne oraz nowe miejsce w przestrzeni miejskiej.

W 1731 r. prawa ludności żydowskiej zatwierdziła ówczesna właścicielka, Maria Józefa z Wessłów, żona królewicza Konstantego Sobieskiego (która rok wcześniej nabyła Pilicę od ostatniej z rodu Warszyckich, Emerencjanny Pocięjowej). Sobieska była także wystawczynią drugiego ze znanych przywilejów dla Żydów pilickich (1733), który, jak zaznaczono, był nowym prawem odwołującym się jednak do wcześniej obowiązujących zwyczajów. Zezwalała w nim Żydom prowadzić handel, produkować wódkę i piwo, zajmować się rzemiosłem, potwierdzała także prawo do utrzymywania synagogi i posiadania już cmentarza, ustalała także zasady opłat wnoszonych przez Żydów na rzecz miasta i dziedziców⁶.

Ostatecznie Maria Sobieska w 1753 r. przekazała Pilicę bratankowi, Teodorowi Wessłowi, podskarbiemu wielkiemu koronnemu w latach 1761–1775. To do niego Jakub Lejbowicz Frank polecił udać się braciom Franciszkowi i Michałowi Wesołowskiemu z propozycją wynajęcia jego pałacu w Pilicy, nosząc się zapewne z zamiarem umieszczenia tu swojego dworu. Ostatecznie jednak porzucił ten pomysł⁷. Również z Teodorem Wesslem związane było odbycie w Pilicy trzech ostatnich posiedzeń Sejmu Czterech Ziem (waadu koronnego): w roku 1762, 1763 i 1764⁸. Było to spowodowane uzależnieniem w XVIII wieku tej instytucji od podskarbiów koronnych, którzy nieraz wyznaczali miejsce zjazdu na terenie swoich dóbr prywatnych.

Po powrocie do miasta Żydzi osiedlili się w nowym miejscu: nad rzeką, w dzielnicy Zarzecze, przy obecnej ulicy Łaziennej. Tu około połowy XVIII wieku powstała drewniana synagoga (data na portalu: 1747), bogato zdobiona i polichromowana (data na polichromii: 1816)⁹, zniszczona w czasie II wojny światowej. Tam też wzniesiono istniejące do dziś murowane budynki chederu i mykwy.

-
- 4 Jak podaje Jakub Goldberg, nastąpiło to po 1635 r., na co ma wskazywać treść przywileju dla cechu rzeźniczego, wydane w 1646 r., w którym zapisano, że „Żydzi dla swych ekscesów są od miasteczka relegowani i na potym w miasteczku Pilicy nie mogą mieć miejsca” (*Jewish Privileges...*, vol. II, s. 175). Z kolei Feliks Kiryk pisze, że wygnanie Żydów z Pilicy miało miejsce po 1653 r., przy czym zauważa, że nawet jeśli do niego doszło, to raczej na krótki czas, gdyż miasta wyludnione i zniszczone przez najazd szwedzki poszukiwały osadników, także żydowskich (Feliks Kiryk, *Pilica [w:] Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, red. Feliks Kiryk i Ryszard Kotodziejczyk, t. 1, Warszawa 1978, s. 353).
 - 5 Dariusz Rozmus, Andrzej Witek, *Żydzi w Pilicy [w:] Cmentarz żydowski w Pilicy. Rys historyczny i materiały inwentaryzacyjne*, oprac. Leszek Hońdo, Dariusz Rozmus, Andrzej Witek, red. Leszek Hońdo, Kraków 1995, s. 18.
 - 6 *Jewish Privileges...*, vol. II, s. 176–179.
 - 7 Aleksander Kraushar, *Frank i frankiści polscy*, t. II, Kraków 1895, s. 84.
 - 8 Anatol Leszczyński, *Sejm Żydów Korony 1623–1764*, Warszawa 1994, s. 176.
 - 9 Kazimierz i Maria Piechotkowie, *Bramy Nieba. Bóżnice drewniane*, Warszawa 1996, s. 311–315.

Spis przeprowadzony w roku 1765, w ramach reform sejmu konwokacyjnego, odnotował w Pilicy 506 żydowskich mieszkańców (240 Żydów i 266 Żydówek), natomiast w kahale pilickim 606 (301 Żydów i 305 Żydówek) oraz 45 dzieci żydowskich nie mających roku (23 chłopców i 22 dziewczynki)¹⁰. Z kolei spis z 1791 r., przeprowadzony na polecenie komisji porządkowych cywilno-wojskowych, odnotował w Pilicy 268 Żydów (125 mężczyzn i 143 kobiety), zamieszkujących 51 domów. Niewielka liczba odnotowanych dzieci (zaledwie 17 osób w wieku 10 lat i poniżej), wskazuje, że spis ten był dalece niekompletny¹¹.

W wyniku rozbiorów Pilica znalazła się początkowo w granicach zaboru pruskiego (Nowy Śląsk), a następnie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Okres pierwszej połowy XIX wieku był okresem rozwoju gminy żydowskiej i wzrostu liczebnego jej mieszkańców. W 1821 r. w Pilicy mieszkało 1278 Żydów, a w 1836 – 1785 (co w obu przypadkach stanowiło około połowy wszystkich mieszkańców), natomiast w latach 1846–1848 w Pilicy mieszkało 1434 chrześcijan i 2501 Żydów (czyli ci ostatni stanowili niecałe 64% ludności miasta)¹².

Dokładna data założenia starego cmentarza w Pilicy jest nieznana, można jednak przypuszczać, że nastąpiło to wkrótce po otrzymaniu przywileju w 1620 r., który dawał Żydom prawo zakupu gruntu na założenie „kirchowa”.

Po ponownym osiedleniu się w Pilicy w końcu XVII lub na początku XVIII wieku, Żydzi podjęli starania o odzyskanie posiadanego wcześniej cmentarza. W 1721 r. przedstawili proboszczowi parafii w Pilicy dokument poświadczający odkupienie w 1719 r. od mieszczanina Wojciecha Gąsiora „ogrodu Kierków zwanego, za miastem Pilica położonego”, na którym grzebani byli wcześniej żydowscy zmarli. Proboszcz miał się przychylić do prośby gminy w zamian za 3 kamienie łoju rocznie na rzecz kolegiaty pilickiej¹³. Z kolei wspomniany powyżej przywilej z 1733 r. mówił o prawie do już posiadanego cmentarza.

W pierwszej połowie XIX wieku stary cmentarz przestał wystarczać Żydom pilickim. Początkowo zabiegano o powiększenie terenu istniejącego cmentarza, ale ostatecznie, w 1842 r., został otwarty nowy cmentarz „Pod Czarnym Lasem” (jednocześnie zamknięto formalnie stary cmentarz). Nowy cmentarz powstał po długoletnim, bardzo dobrze udokumentowanym, sporze pomiędzy pilickim proboszczem a gminą żydowską¹⁴. Pełnił on swoją funkcję do końca II wojny światowej. Zachowało się na nim 328 macew, które zostały zinwentaryzowane¹⁵.

10 *Spis Żydów województwa krakowskiego z roku 1765*, wyd. A. Czuczyński, [w:] *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 8, Kraków 1898, s. 417 i 420.

11 *Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy z powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792*, wyd. Kamila Follprecht, Kraków 2008, s. 346–356. Jak podaje Feliks Kiryk, w 1790 r. Żydzi posiadali w Pilicy jedno- i dwuizbowe domy, z których 24 znajdowały się w rynku, a 26 przy innych ulicach (F. Kiryk, *Pilica...*, s. 354).

12 D. Rozmus, A. Witek, *Żydzi w Pilicy...*, s. 22.

13 *Ibidem*, s. 18–19.

14 *Ibidem*, s. 23.

15 Monografia tej nekropolii: *Cmentarz żydowski w Pilicy. Rys historyczny i materiały inwentaryzacyjne*, oprac. L. Hońdo, D. Rozmus, A. Witek, red. L. Hońdo, Kraków 1995.

Natomiast stary cmentarz przetrwał do drugiej wojny światowej, podczas której został zdewastowany. Po wojnie te macewy, które przetrwały, zostały użyte do celów budowlanych. Część nagrobków z tego cmentarza została po II wojnie światowej rozgrabiona i wykorzystana do zbudowania budynku mieszkalnego, znajdującego się przy ul. Klasztornej 4 (w pobliżu skrzyżowania z ul. Targową). Podczas prac inwentaryzacyjnych dla Wojewódzkiego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach pod koniec lat 80. ubiegłego wieku stwierdzono, że w zamieszkanym w tamtym czasie budynku, w piwnicy, widać w miejscach, gdzie odpadł tynk, zabytkowe macewy użyte do budowy ścian budynku. Okazało się również, że macewy zostały użyte do budowy ścian przylegającej do niego szopy¹⁶. Sprawa zabytkowych macew została zgłoszona wojewódzkim organom konserwatorskim¹⁷. Po latach budynek popadł w ruinę.

Starania o rozebranie budynku (a później jego ruiny) i odzyskanie macew trwały prawie 30 lat¹⁸. Ostatecznie udało się to w 2018 r., dzięki współdziałaniu Urzędu Konserwatorskiego i Powiatowego Inspektoratu Nadzoru Budowlanego w Zawierciu, a także dzięki ludziom dobrej woli zainteresowanym rozwiązaniem tego problemu.

Macewy odzyskane ze ścian budynku zostały przeniesione na obszar nowego cmentarza żydowskiego. Być może w przyszłości można by z nich stworzyć lapidarium na terenie starego cmentarza, co najlepiej wskazywałoby – przynajmniej symbolicznie – miejsce pierwszej nekropolii żydowskiej w przestrzeni miasta.

Z rozbiórki odzyskano 27 macew bądź ich fragmentów. Po przeniesieniu nagrobków na nowy cmentarz żydowski została sporządzona dla nich dokumentacja konserwatorska w postaci kart ewidencyjnych zabytku ruchomego. Numeracja macew w artykule odpowiada numeracji w tej dokumentacji, złożonej w archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

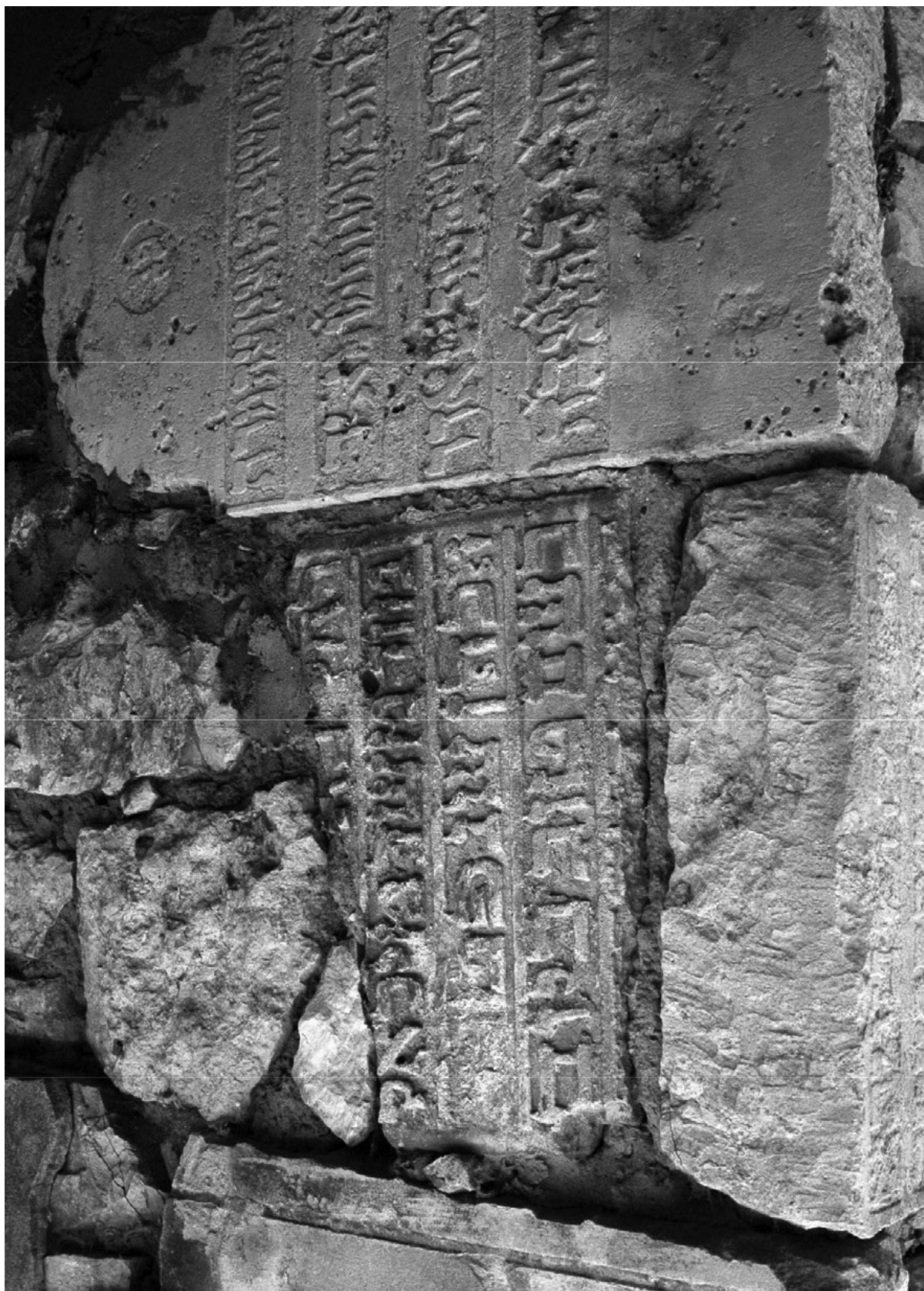
Spośród 19 macew zachowanych fragmentarycznie cztery nie mają żadnych inskrypcji (nr inw. 7, 8, 9, 13). Na trzech fragmentach inskrypcje są bardzo zniszczone lub zatarte, tak że niemożliwe jest ich odczytanie (nr inw. 1, 5, 16). Na czterech innych fragmentach widnieją inskrypcje złożone z kilku słów, co nie daje możliwości rekonstrukcji tekstu, ustalenia daty śmierci i personaliów zmarłego (nr inw. 12, 17, 19, 23 – przy czym w przypadku dwóch pierwszych tekst wskazuje, że mamy do czynienia z nagrobkami kobiecymi). Inskrypcje na ostatnich ośmiu fragmentach zawierają personalia zmarłego (nr inw. 3: Dawid, syn Symchy; nr inw. 6: Rachel, córka Moszego Michaela ha-Kohena; nr inw. 11: Fajgla, córka...; nr inw. 18: ..., córka Jekutiela Zalmana; nr inw. 20: ..., córka ... Kaca) lub datę jego śmierci (nr inw. 2: 2 ijar 5528 = 19.IV.1768; nr inw. 15: rok 5558 = 1797/98; nr inw. 24: rok 5548 = 1787/88).

Nagrobki ozdobione są płaskorzeźbionymi bordiurami o motywach geometrycznych i floralnych, otwartymi koronami i ptakami. Inskrypcje wykonano w manierze reliefu wypukłego. Niekiedy liternictwo samo w sobie stanowi element dekoracyjny.

16 Inwentaryzacje przeprowadzali Ireneusz Cieślik, Dariusz Rozmus i Andrzej Witek.

17 Kartę cmentarza wraz z dokumentacją fotograficzną pokazującą stan z 1991 r. sporządził Dariusz Rozmus (Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).

18 O tym zob. D. Rozmus, *Zagadnienie ochrony zabytków ze starego cmentarza żydowskiego w Pilicy*. „Roczniki Administracji i Prawa” (Sosnowiec), XV (2), 2015, s. 91–103.

1. Pilica, zbudowana z macew ściana budynku¹⁹

19 Zdjęcia 1 i 2 są autorstwa Dariusza Rozmusa i zostały wykonane przed rozbiórką domu (2018).

2. Pilica, ściana dostawionej do budynku ubikacji

ANEKS ŹRÓDŁOWY²⁰

Osiem macew zachowanych jest w całości lub prawie w całości. Teksty umieszczone na nich inskrypcji zostały odpisane i przetłumaczone poniżej. Ponumerowane zostały wszystkie zachowane wiersze inskrypcji, również litery lub słowa umieszczone wśród elementów zdobniczych. Urwanie tekstu zaznaczone zostało wielokropkiem. Oznaczenia skrótów nie są konsekwentnie stosowane na macewach, zarówno jeśli chodzi o samo zaznaczenie skrótu, jak i stosowane znaki. Dlatego zaznaczono skróty tylko tam, gdzie występują one w inskrypcji, przy czym znak (pojedynczego lub podwójnego geresza) został umieszczony zgodnie ze współczesnymi regułami. Znakiem skrótu oznaczono również ligatury.

Przy tłumaczeniu inskrypcji dążono do możliwie bliskiego oddania ich treści. Pozostawiono w oryginalnym brzmieniu część terminów, takich jak nazwy świąt, zawodów czy tytułów (np. honorowy tytuł *morenu*, który utracił swoje pierwotne znaczenie i tłumaczenie „nasz nauczyciel” byłoby mylące). Również imiona pozostawiono w ich oryginalnym brzmieniu (np. Mosze, a nie spolszczony Mojżesz).

Zastosowano następujące oznaczenia:

w odpisach:

- ... fragment brakujący, zniszczony lub nieczytelny (znak nie pokazuje liczby brakujących liter lub wyrazów)
- [] tekst rekonstruowany
- (?) lekcja wątpliwa

w tłumaczeniach:

- ... tekst nie zachowany bądź niezrozumiały (znak nie pokazuje liczby brakujących wyrazów)
- [] tekst rekonstruowany
- < > słowa dodane dla właściwego rozumienia tekstu

20 Autorem zdjęć w aneksie źródłowym jest Franciszek Rozmus. Zdjęcia zostały wykonane w 2020 roku.

1. Awraham, syn Szmuela, zm. 9 kislew 5522, tj. 5 grudnia 1761 (nr inw. 25)

נמס כל לב רפו	1.
כל ידים פלגו' כל	2.
עינים דמעות על	3.
פטירת הרבני	4.
המופ' מ' אברהם	5.
במ שמואל ז[ל]	6.
נפטר בשק ט	7.
כסליו תקכב ל	8.

1. Zamarło każde serce, osłabły
2. wszystkie ręce, ronią wszystkie
3. oczy łzy nad
4. odejściem uczonego,
5. wybitnego *morenu* Awrahama,
6. syna *morenu* Szmuela błogosławionej pamięci.
7. Odszedł w święty szabat, 9
8. kislew 522 <roku> według skróconej rachuby.

UWAGI:

wiersz 1–2: Ez 21,12

wiersz 8: Odczytanie daty rocznej następcza pewnych wątpliwości: możliwe jest odczytanie cyfry dziesiątnej jako 1, czyli byłby to rok 5552 (1791), jednak w tym roku 9 kislew nie wypadł w szabat, tylko w poniedziałek.

2. Krasa, córka Szmuela Zanwela, zm. 27 tewet 5535, tj. 26 grudnia 1774
(nr inw. 21)

פט	1.
האשה הרכה והענוגה	2.
החשובה וחסידה מרת	3.
קראסא בת מוהרר	4.
שמואל זנוול ני על	5.
האי בכון כל מרי[ר]י (?)	6.
לבא על האי שופרא	7.
דבלע בעפרא יא ונפטרה	8.
בשם טוב דג טבת	9.
תקלה לפק תנצ	10.
בה	11.

1. Tu pochowana
2. kobieta delikatna i przyjemna,
3. poważana i pobożna, pani
4. Krasa, córka *morenu* pana
5. Szmuela Zanwela – oby jego światło świeciło nadal! Z powodu
6. tej straty jest [ta] cała gorycz
7. serca, z powodu tego piękna
8. obróconego w proch. Odeszła
9. w dobrej sławie, 23 tewet
10. 535 <roku> według skróconej rachuby. Oby jej dusza została związana
11. w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 5–8: por. TB, Awoda Zara 20a, Berachot 5b

wiersz 10–11: por. 1Sm 25,29

3. Rachel, córka Eliezera, zm. 11 tamuz 5544, tj. 30 czerwca 1784
(nr inw. 27)

פט	1.
היא	2.
מצבת קבורת	3.
רחל מבכה על בניה	4.
ועל בעל נעוריה	5.
שנעדרה מהם בקצרת	6.
ימי' ה"ה אשה חשובה ה.	7.
מ' רחל בת מה"ו אליעזר	8.
ז"ל שנפטר' ונקבר' ביום	9.
יא תמוז ש' תקמ"ד ל' תנצב"ה	10.

1. Tu pochowana
2. To jest
3. macewa nagrobna
4. Rachel opłakuje swoich synów
5. i męża swojej młodości,
6. gdyż została im zabrana w swym młodym
7. wieku – ta oto poważana kobieta, ta
8. pani Rachel, córka *morenu* pana Eliezera
9. błogosławionej pamięci. Odeszła i została pogrzebana dnia
10. 11 tamuz 544 roku według skróconej rachuby. Oby jej dusza została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 4: Jr 31,15

wiersz 5: Jl 1,8

wiersz 10: litery א' wyryte na ozdobnym obramowaniu tekstu, być może w wyniku błędu kamieniarza; por. 1Sm 25,29

4. Jechiel Michel, syn Naftalego Hirca, zm. 15 elul 544, tj. 1 września 1784
(nr inw. 4)

פנ	1.
כך נאסף איש טהור	2.
גברא יקרא דעה מור'	3.
גמרא וסבר ה"ה החכם	4.
הרבני המופלג מ' יחיאל	5.
מיכל ז"ל בן לאותו צדק	6.
המנוח הרבני מ' נפתלי	7.
הירץ ז"ל נפטר בש"ט ביו'	8.
ד ט"ו אלול ש' תקמד ל'	9.
תנצבה	10.

1. Tu pochowany
2. Tak został dołączony człowiek czysty,
3. człowiek drogi, mądry, nauczyciel
4. Gemary i logicznego rozumowania, ten oto mędrzec,
5. wybitny uczony, *morenu* Jechiel
6. Michel błogosławionej pamięci, syn tego sprawiedliwego
7. zmarłego uczonego, *morenu* Naftalego
8. Hirca błogosławionej pamięci. Odszedł w dobrej sławie w
9. środę 15 elul 544 roku według skróconej rachuby.
10. Oby jego dusza została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 2: por. Lb 19,9

wiersz 4: por. TB Bawa Batra 77a

wiersz 10: por. 1Sm 25,29

5. Icchak Icek, syn Mordechaja, zm. 6 adar I 5573, tj. 6 lutego 1813
(nr inw. 10)

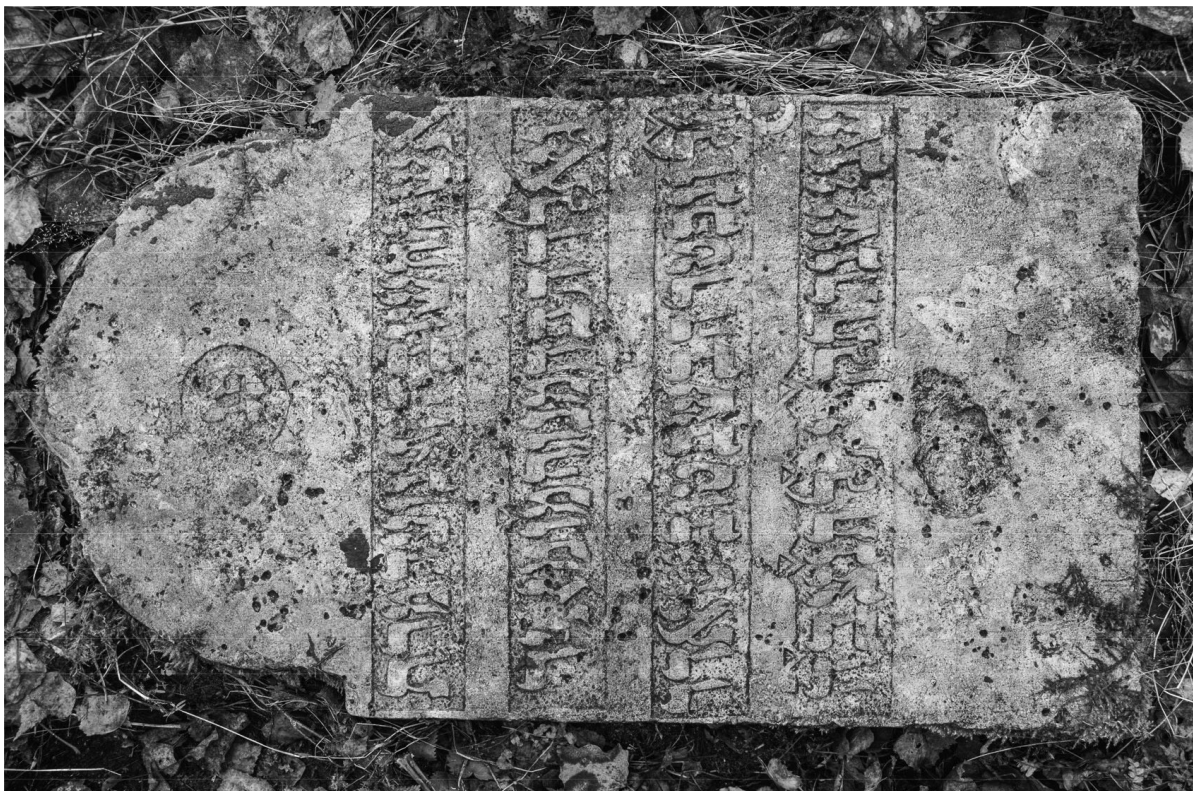
איש ישר וכשר זה	1.
כה יצחק איצק בן	2.
המנוח כה מרדכי	3.
זל נפטר בשק	4.
ונקבר ביום ו	5.
אדר ראשון ש [תק]	6.
עג לפקת [נצבה]	7.

1. Mężczyzna prawy i godny, ten
2. szanowny pan Icchak Icek, syn
3. zmarłego szanownego pana Mordechaja
4. błogosławionej pamięci. Odszedł w święty szabat
5. i został pogrzebany 6 dnia
6. adar pierwszego [500]
7. 73 roku według skróconej rachuby. Oby jego dusza została związana w węzélku życia!

UWAGI:

wiersz 5–7: Odłamany lewy dolny róg macewy z literami oznaczającymi setki w dacie rocznej, jednak informacja, że śmierć nastąpiła w pierwszym miesiącu adar pozwala stwierdzić, że chodzi o rok 573, a nie 473, który nie był rokiem przestępnym.
wiersz 7: por. 1Sm 25.29

6. Golda, córka Meira, zm. 19 adar II 5573, tj. 21 marca 1813 (nr inw. 22)

פנ	1.
אשה חשובה וצנועה מרת	2.
גאלדה בהמנוח מו' מאיר	3.
ז"ל ונפטרה בשם טוב יט אדר	4.
שני שנת תק[ע"ג] ל' תנצב"ה	5.

1. Tu pochowana
2. kobieta poważana i skromna, pani
3. Golda, córka zmarłego *morenu* Meira
4. błogosławionej pamięci. Odeszła w dobrej sławie 19 adar
5. drugiego 5[73] roku według skróconej rachuby. Oby jej dusza została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 5: por. 1Sm 25,29

7. Szlomo, syn Moszego, zm. 24 elul 5574, tj. 9 września 1814 (nr inw. 26)

פנ	1.
איש כשר וישר הולך	2.
בדרך הישר כמוהר	3.
שלמ[ה] ... [בן]	4.
משה זל נ[פטר] ב	5.
עשק ד אלול שנת	6.
תקעד ל תנצבה	7

1. Tu pochowany
2. mężczyzna godny i prawy, kroczył
3. drogą prawości, szanowny *morenu* pan
4. Szlomo ... [syn]
5. Moszego błogosławionej pamięci. [Odszedł w]
6. wigilię świętego szabat, 24 elul
7. 574 roku według skróconej rachuby. Oby jego dusza została związana w węzłku życia!

UWAGI:

wiersz 7: por. 1Sm 25,29

8. Jehoszija, syn Chaima, zm. 26 adar I 5584, tj. 25 lutego 1824 (nr inw. 14)

מי לא	1.
יודוך כי טוב פעלך	2.
עשרך ברב עשר נהנת	3.
על עניי' עמד חמלת	4.
ומדינך עליהם הופער	5.
חומשי תורה דתי נצחת	6.
הה כה יהושיע בה חיים זל	7.
נפטר בשט ונק דו אדר ראשון	8.
תקפד לפ"ק תנצבה	9.

1. Któż nie
2. wychwala ciebie gdyż dobry jest twój uczynek?
3. Twoje bogactwo jest wielkie – bogactwo radości.
4. Dla biednych miałaś współczucie
5. i przez twój wyrok <był> dla nich szeroko otwarty
6. Pięcioksiąg wiecznej Tory.
7. Ten to szanowny pan Jehoszija, syn pana Chaima błogosławionej pamięci.
8. Odszedł w dobrej sławie i został pogrzebany 26 adar pierwszego
9. 584 <roku> według skróconej rachuby. Oby jego dusza została związana w węzłku życia!

UWAGI:

wiersz 9: por. 1Sm 25,29

Bibliografia:

Źródła:

Cmentarz żydowski w Pilicy. Rys historyczny i materiały inwentaryzacyjne, oprac. Leszek Hońdo, Dariusz Rozmus, Andrzej Witek, red. Leszek Hońdo, Kraków 1995.

Jewish Privileges in the Polish Commonwealth. Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuanian the Sixteenth to Eighteenth Centuries, wyd. Jacob Goldberg, vol. II, Jerusalem 2001.

Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy z powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792, wyd. Kamila Follprecht, Kraków 2008.

Spis Żydów województwa krakowskiego z roku 1765, wyd. Aleksander Czuczynski, [w:] *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 8, Kraków 1898, s. 408–427.

Opracowania:

Bednarek, Małgorzata, *Sytuacja prawna cmentarzy żydowskich w Polsce 1944–2019*, Kraków – Budapeszt - Syrakuzy 2020.

Bielawski, Krzysztof, *Zagłada cmentarzy żydowskich*, Warszawa 2020.

Błażkiewicz, Henryk, *Dzieje parafii Pilica*, Kraków 1988.

Kiryk, Feliks, *Pilica* [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, red. Feliks Kiryk i Ryszard Kołodziejczyk, t. 1, Warszawa 1978, s. 345–360.

Kraushar, Aleksander, *Frank i frankiści polscy*, t. II, Kraków 1895.

Leszczyński, Anatol, *Sejm Żydów Korony 1623 - 1764*, Warszawa 1994.

Piechotka, Kazimierz i Maria, *Bramy Nieba. Bóżnice drewniane*, Warszawa 1996.

Rozmus, Dariusz, *Zagadnienie ochrony zabytków ze starego cmentarza żydowskiego w Pilicy*, „Roczniki Administracji i Prawa” XV(2)/2015, Sosnowiec, s. 91–103.

Rozmus, Dariusz; Witek, Andrzej, *Żydzi w Pilicy* [w:] *Cmentarz żydowski w Pilicy. Rys historyczny i materiały inwentaryzacyjne*, oprac. Leszek Hońdo, Dariusz Rozmus, Andrzej Witek, red. Leszek Hońdo, Kraków 1995, s. 17–24.

Anna Michałowska-Mycielska, Dariusz Rozmus – Historical Matzevas from Old Jewish Cemetery in Pilica

The article looks at the fate of matzevas from the old Jewish cemetery in Pilica, probably established shortly after obtaining the requisite privilege in 1620 and used until a new cemetery was opened in 1842. After World War II, part of the matzevas from the devastated old cemetery was used as building material for a residential building. Almost 30 years of efforts to tear down that building and then the ruin that became of it, succeeded in 2018. The texts of the inscriptions from the preserved matzevas, coming from the second half of the 18th century and the early years of the 19th century are published in an annex.

Keywords: Pilica, cemetery, Jewish tombstones